

Jan Halada
Irena Prázová
Kateřina Turková
Adéla Fejfarová

**Čtenáři, autoři,
nakladatelé
a knihkupci
v době covidové
a postcovidové**

Čtenáři, autoři, nakladatelé a knihkupci v době covidové a postcovidové Obavy a naděje aneb boj o přežití

Jan Halada, Irena Prázová, Kateřina Turková, Adéla Fejfarová

Recenzovali:

prof. PhDr. Radek Fukala, Ph.D., Univerzita Jana Evangelisty Purkyně,
Ústí nad Labem

prof. PhDr. Jiří Trávníček, M.A., Akademie věd České republiky

Autory textu jsou v prvních třech kapitolách Jan Halada, s doplněními Ireny Prázové a Kateřiny Turkové, na čtvrté a páté kapitole se podíleli všichni autoři, šestou zpracoval Jan Halada, Adéla Fejfarová a Irena Prázová, sedmá i závěrečná kapitola je pak výsledkem práce celého autorského kolektivu.

Příprava obrazové části a fotografie František Géla a Tomáš Pacovský,
zpracování grafů Kateřina Turková.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Grafický návrh Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2024

© Jan Halada, Irena Prázová, Kateřina Turková, Adéla Fejfarová, 2024

Preface © Jakub Končelík, 2024

Afterword © Martin Vopěnka, 2024

Photo © Tomáš Pacovský, 2024

ISBN 978-80-246-5795-0

ISBN 978-80-246-5821-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování	7
Předmluva	9
Prolog	12
1 Situace na knižním trhu před covidem aneb nečekaný host na knižním trhu	15
1.1 Stručný nástin proměn českého knižního trhu v posledním desetiletí	15
1.2 Knižní trh rok před pandemií covidu v České republice, statistiky, vzájemný poměr mezi vydáváním klasických knih, e-knih, audioknih, koncentrace nakladatelských subjektů	16
1.3 Zpráva o českém knižním trhu roku 2019	19
1.4 Čtenářské výzkumy a proměny či stabilita čtenářských zájmů	22
2 Metamorfózy a průběh covidových vln aneb kdy a jak budeme vydávat knihy?	25
2.1 Knižní trh v roce 2020 v dokumentech, Zpráva SČKN o knižním trhu, nakladatelé, média a čtenáři	25
2.2 Knižní trh v letech 2021 a 2022 v dokumentech, Zpráva SČKN o knižním trhu, nakladatelé, média a čtenáři	30
2.3 Deskripce a analýza celého období pandemie	34
3 Nakladatelé a knihkupci v covidové době aneb co vlastně budeme vydávat?	39
3.1 Jak nakladatelé a knihkupci prožívali pandemii?	39
3.2 Pokusy o nakladatelské výzkumy, e-knihy a knihovny	43
3.3 Výsledky agentury Sociores	46
3.4 Nakladatelé, knihkupci a jejich boj s covidem	53

4 Marketing a formy prodeje i nabídky knih v době covidu aneb jak a co prezentovat?	56
4.1 Formy prodeje a nabídky knih v průběhu pandemie	56
4.2 E-knihy a e-shopy	58
4.3 Audioknihy	58
4.4 Prodej a nabídky na internetu a další varianty	62
4.5 Internetová knihkupectví a antikvariáty	63
4.6 Analýza marketingových nástrojů při nabídce a prodeji knih	63
5 Ti druzí aneb bez koho se také knižní trh neobejde	68
5.1 Mediální obraz knižního trhu v průběhu covidu	68
5.2 Influenceri na knižním trhu jako nový fenomén	73
5.3 Knihovny a jejich čtenáři v době covidové	80
6 Čtenáři v covidové době aneb budeme vůbec chtít číst?	83
6.1 Úvodem čtenářského výzkumu studentů FSV UK	83
6.2 Čtenářský výzkum studentů FSV UK v letech 2020 a 2021	85
6.3 Čtenářský výzkum role a významu knižního influencerství	103
6.4 Pokus o deskripci a analýzu čtenářských výzkumů	107
7 Boj s časem, prohry a vítězství aneb výhledy do blízké i vzdálenější budoucnosti	111
7.1 Kniha jako téma v životě společnosti a její proměny	111
7.2 V jakých aspektech se změnil knižní trh v době pandemie?	118
7.3 Do jaké míry se realizovaly krizové scénáře, jakou roli sehrál během pandemie stát, prodej knih a marketing?	120
8 Závěrečná kapitola aneb jak nakladatelé vidí budoucnost knihy a knižního trhu po pandemii?	128
Epilog	133
Doslov	134
Spadla klec	134
Seznam pramenů a literatury	137

Poděkování

Joachimu Dvořákovi, Jaroslavě Jiskrové, Jakubu Kadlecovi,
Antonínu Kočímu, Václavu Kotrmanovi, Vladimíře Kučerové,
Ondřeji Müllerovi, Ivě Pecháčkové, Lauře Priatkové, Petru Valo
a všem dalším nakladatelům i těm, kteří se pohybují ve světě
knižní kultury, za nezištnou pomoc a pochopení.

Předmluva

Čtenáři, autoři, nakladatelé a knihkupci v době covidové a postcovidové. Může a má se Laskavý Čtenář upřímně a z radosti těšit na dílo nesoucí tak tajnosnubně mnohoznačné pojmenování? Slibující propojit jednu z nejkrásnějších lidských činností – čtení – a jeden z nejuniverzálnějších symbolů vzdělání a pokroku – knihu – s jedním z nejošklivějších období, která naše paměť kolektivně nese, – s časem covidu?

Prozradím, ač prozrazovat dopředu se nesluší, neb se tak kazí překvapení. Prozradím přesto. Má a může. Než ale Laskavému Čtenáři popřeji dobrého zažití mnohovrstevnatého koktejlu, pokládám za nezbytné vypořádat se se dvěma krajními nosníky příběhu. V prvé řadě se patří připomenout, kdo onen tajemný čtenář, ke kterému s vírou v jeho laskavost promlouvám, vlastně je. Kdo jsi, čtenáři? Zde povolejme na pomoc jednoho z nejmocnějších rytířů našeho jazyka, Karla Čapka:

„Laskavý Čtenář není nikdo z lidí, které znáš; je to ztělesnění lidí, které neznáš. Ale kdybich se pokusil dát tomuto neznámému aspoň nějaké rysy, shledal bych, že si Laskavého Čtenáře nedovedu představit jako osobnost nějak zvláště laskavou, usměvavou a nadšenou; spíše bych si ho představil jako bytost velmi přísnou a zachmuřenou, která bere do ruky můj článek nebo knížku asi tak jako soudce akta. (...) Nejhorší na něm je, že ví všechno a zná všechno, o čemkoliv píšu, neboť má všechna povolání. Jeho očím neujde žádná má chyba, neznalost, bota ani klopýtnutí; přistihne mě při všem, co si nějak popletu nebo co on zná lépe než já. (...) Lidi, já se ho bojím! Často se při psaní zarazím a škrtnu, co jsem

právě napsal; neboť nejsem si jist před Laskavým Čtenářem. Je hrozný jsa neznámý; říká-li se mu Laskavý, je to z divého strachu; je nutno mu polichotit.⁴¹

Inu, od pohledu nevinný čtenář z názvu s sebou nese strach první. Strach autora. Zda uspěl. Ale co covid, co je pro nás? Strach druhý. Ten, který jako autoři sdílíme se čtenáři. Ztělesňuje strach z pandemie. Z epidemie bez hranic v prostoru a času. Ty procházely a nadále putují dějinami lidstva jako to nejděsivější zlo a vrací se v mnoha podobách od černého moru, úplavice, skvrnitého tyfu či neštovic po své nejnovější ztělesnění ve jménu i tvaru covidu. Pandemie. Opakovaně sesílaly ve svém jménu na svět obavy z božího hněvu a byly zobrazovány jako boží rány. Propsaly se nám do životů a proměnily veškeré naše konání. A krom všeho ostatního začarovaly i návyky našeho Laskavého Čtenáře. „V knihovnách není jistoty, zda zde nehrozí nebezpečí kvůli knihám a časopisům, na nichž ulpěla kapénková nákaza. (...) Nejsprávnější by bylo v době epidemie půjčování knih a časopisů úplně zakázat a knihovny zavřít.“⁴²

Jakkoliv by předchozí promluva se ctí obstála v našem věku a nepochybně by hladce zapadla i do přilehlých mediálních reálií dvacátých let 21. století, přesto je k její cti, že je o dost starší. Zrovna už přes sto let stará. Patří do času španělské chřipky. Tedy španělské. Spíš chřipky válečné, jež svou španělskou halenku nese dosti nespravedlivě a jen proto, že španělský tisk – léta roku 1918 nespoután tak tuhou cenzurou jako tisk zemí válčících – o pandemii informoval otevřeněji a dříve. Ať už ale této epidemii říkáme jakkoliv, je vhodná a nepochybně způsobila zrcadlit naše současné obavy i naše současná řešení.

Před stoletím se – stejně jako my v čase nedávném – rozhodli k restrikcím, jež poznamenaly i přístup čtenářů ke knihám ve všech významech tohoto vyjádření. „S ohledem na chřipkové infekce zůstávají knihovna a čítárna na Smíchově uzavřeny...“⁴³ Knihovny zavřeli. Knihkupectví zavřeli. Ale nezavřeli mysl. Pandemie. Propisovaly se do vztahu čtenáře a knihy celé dějiny, co písmo vzniklo a první knihy spatřily světlo světa. Pandemie. Všechny ale měly jedno společné. Knihy je přežily, čtenáři nepřestali číst a čtenářství nezaniklo. Jak a s jakým dopadem se toto vše pospolu popasovalo s časem covidu, to se Laskavý Čtenář dozví

1 *Lidové noviny* 34, č. 156 (26. 3. 1926), s. 1 ad.

2 *Prager Tagblatt* 43, č. 244 (20. 10. 1918), s. 3.

3 *Prager Tagblatt* 43, č. 236 (11. 10. 1918), s. 3.

v knížce, kterou právě drží. Věřím, že její autoři mohou dlít beze strachu z Laskavého Čtenáře a ten beze strachu ze sebe i pandemií. Snad mohu podepřít tuto svou víru vtípem již notně vousatým: „Vrcholem přání mého jest, aby španělská chřipka zůstala Ti do nejdlejší smrti španělskou vesnicí.“⁴ Nechť nás pandemie minou a Tobě, Laskavý Čtenáři, přeji příjemné a podnětné čtení.

PhDr. *Jakub Končelík*, Ph.D.,
ředitel IKSŽ UK FSV

⁴ *Humoristické listy* 61/1918, č. 46, s. 428.

Prolog

Knihu můžeme nazvat s jistou nadsázkou služebně nejstarším médiem na světě. Od vzniku písma a jeho uplatnění v nejrůznějších podobách až po Gutenbergův vynález musí však kniha stále čelit nejrůznějším proměnám i protivenstvím. Těmi pak nejsou jen zatracování autorů a jejich děl, cenzurní zásahy, které ji provázejí od samotných počátků, okázalé pálení knih, ale i pronásledování autorů a také tiskařů kvůli víře, ideologiím či názorům. Těch protivenství zažila kniha v historii mnoho v nejrůznějších podobách a k tomu se v posledních desetiletích musela vyrovnávat s konkurencí tisku, časopisů, rozhlasu, televize, internetu, sociálních sítí a razantního nástupu digitálního světa.

Ve výčtu bychom mohli pokračovat, ale bohužel i přírodní kataklyzmata v podobě morů, epidemií, až po tu dnešní koronavirovou pandemii, jsou také protivenství, která mohou ovlivnit knižní trh a knižní kulturu. Je faktem, že jsme ji v tak velké síle a rozsahu rozhodně nečekali, mysleli jsme si, že něco takového je již definitivně věcí minulosti. A také jsme si nedokázali představit, že může něco podobného dnes zasáhnout knižní sféru, především vůbec všechny ty, kteří knižní kulturu mají rádi, chovají ji v úctě, nedají na ni dopustit a stále jsou knize věrni.

V naší publikaci představujeme celé dlouhé období koronavirové pandemie z pohledu všech účastníků komunikačního řetězce mezi autory, nakladateli, knihkupci, antikvariáty, e-shopy, knihovny, distributory knih, knižními influencery až po čtenáře. Jak toto období prožívali, jaké byly jejich obavy, strach i naděje, jak na tyto neustálé proměny reagovali, jak se s nimi vyrovnávali a jak společně očekávali světlo na konci tunelu.

Snažili jsme se faktograficky zaznamenávat jednotlivá krizová období od počátečních šoků z pandemie a nouzových stavů přes krizová řešení, jak jsme je museli přijímat od knihkupců, přes nakladatele, pořadatele

veletrhů a mnoha knižních akcí a dalších osob spojených s knižním trhem a knižní kulturou až po autory, kteří mohli psát, ale nemohli publikovat, a nezapomeneme ani na strádající čtenáře všech věkových skupin.

Těm všem jsme tedy věnovali svou pozornost z pohledu nejrůznějších aspektů jejich činnosti, někdy skryté, zdánlivě marginální, ale vždy důležité. Proto jsme se více zaměřili na deskripci a analýzu digitálního světa knižní kultury, jenž právě v době této krize vystoupil vehementně do popředí a strhával na sebe stále větší pozornost. Také jsme věnovali zvýšenou pozornost všem metamorfózám, které byly nutnou i inovativní reakcí na všechny pandemické vlny, a tedy na to, do jaké míry covid proměnil celý knižní trh.

Kniha jako celek ve všech svých variantách a podobách reagovala a de facto musela reagovat na všechna omezení, která jí v různých etapách bránila dostat se ke čtenářům, nabídnout jim nové tituly, oblíbené autory, očekávané informace, vzdělání, vědění, emoce, a především radost z četby.

Umberto Eco prohlásil, že četba je biologickou potřebou lidstva a že žádná technologie ani obrazovka nedokáže ohrozit tradiční potřebu čtení. Přes veškerou digitální proměnu naší prožívané skutečnosti se tento fakt a současně i potřeba nezměnily. Kniha bude i nadále měnit svou podobu, reagovat na všechny technologické a společenské impulzy, bude se muset vyrovnávat se všemi změnami, které se před ní objevily a ještě objeví. Je přirozené, že dosavadní pocit nenahraditelnosti komunikace

Obr. 1: Fiktivní portrét Johanna Gutenberga (Paris 1584); Petr Voit: *Encyklopedie knihy*, Praha 2006, s. 327.

s textem skrze vytištěnou podobu na papíře je již aplikován na další varianty, které se staly součástí našeho způsobu čtení a vnímání textu, avšak podstata její funkce jí rozhodně zůstane.

Věřme tedy společně, že budoucnost knihy je i budoucností čtenáře, protože četba vždy přinášela a doposud přináší prvky poučení, vzdělání, je stále důležitým informačním médiem, ale i zdrojem kultivace i kratochvíle a potěšení z četby. A že tedy to, co platilo doposud, bude platit i nadále.

1 Situace na knižním trhu před covidem aneb nečekaný host na knižním trhu

1.1 Stručný nástin proměn českého knižního trhu v posledním desetiletí

V druhém desetiletí 21. století se český knižní trh nacházel ve stavu poměrně stabilizovaném, vyrovnaném, bez výrazných změn či dokonce otřesů. Průkazným svědectvím o tomto stavu jsou především každoročně publikované *Žprávy o českém knižním trhu* Svazu českých knihkupců a nakladatelů, mediální informace i názory odborníků a pochopitelně i koupěchtivost čtenářů.

Po listopadu 1989, kterému předcházelo období socialistické knižní kultury poznamenané petrifikací společenských a politických poměrů, se dosavadní model knižního trhu v krátké chvíli prudce změnil a stal se tak svéprávným subjektem života proměněné společnosti. Již jen fakt *homo novus* v podobě soukromých nakladatelů jakožto fenoménu, jenž za čtyři roky po revoluci dosáhl počtu skoro čtyř tisíc oproti 45 až 50 nakladatelům v socialistickém podnikání, je průkazným svědectvím o pronikavých změnách v celé oblasti knižní kultury a knižního trhu.⁵ Další vývoj v Československu a brzy poté v České republice devadesátých let pak pro knižní kulturu a knižní trh představoval možnost uplatnit se ve všech oblastech ekonomické, sociální, politické, vzdělanostní a kulturní sféry, v celé šíři svého potenciálu, který definoval postavení knihy ve svobodné společnosti.

Knih vycházelo stále více, především na počátku devadesátých let, počet nakladatelů nijak viditelně neklesal, na knižním trhu jich působilo

5 Jan Halada: *Encyklopedie českých nakladatelství 1949–2006*.

relativně velké množství, knihkupci profitovali ze stoupajícího počtu každoročně vydávaných titulů, nabídka žánrů byla široká a srovnatelná s jakoukoliv zahraniční produkcí. Českou knižní produkci také provázal zajímavý a v evropských poměrech ojedinělý jev. Na rozdíl od ostatních postsocialistických zemí nedocházelo v naší knižní produkci k masivnímu pronikání zahraničního kapitálu, který tak na knižním trhu nehrál dominantní roli. „Ve srovnání s cizinou je český knižní trh daleko méně monopolizován. Vezmeme-li podíl prvních pěti největších nakladatelství na celkové titulové nabídce, pak v České republice dojdeme za rok 2008–2012 k číslu 11,4 %, ale například ve Finsku to je 72 %, v Nizozemsku 75 % a ve Francii 78 %.“⁶

V roce 2011 vyšlo v České republice 18 500 knižních titulů, což představovalo dosavadní vrchol vydávané roční produkce. Přestože podobných čísel již nikdy nebylo dosaženo, počty vydaných knih v následujících letech výrazně neklesaly. Podobná čísla pak vykazovaly i další údaje z pravidelných ročních zpráv Svazu českých knihkupců a nakladatelů.

1.2 Knižní trh rok před pandemií covidu v České republice, statistiky, vzájemný poměr mezi vydáváním klasických knih, e-knih, audioknih, koncentrace nakladatelských subjektů

Když byla v listopadu 2016 publikována *Zpráva o českém knižním trhu 2015/2016*,⁷ zaznamenala 16 600 titulů s vročením 2016. Celkový objem pak činil 7,5 miliardy Kč včetně DPH. Oproti předchozímu roku sice vyšlo o 400 knih méně, avšak objem prodeje znamenal navýšení.

Všem nakladatelům nemůžeme přisoudit stálou aktivitu, nicméně jejich počet byl vzhledem k velikosti trhu a počtu obyvatel stále velmi vysoký. Z nakladatelských subjektů zaujímal první místo v žebříčku Albatros Media, a. s., který již předtím vystřídal nakladatelství Euro-media Group, k. s., to v pořadí kleslo na druhé místo. Pak následovala další nakladatelství: MOBA, GRADA, Univerzita Karlova s vydavatelstvím Karolinum, Akademie věd ČR, Egmont, Palackého univerzita v Olomouci, Argo, Masarykova univerzita v Brně, Mladá fronta, Václav Svojtka & CO, Portál, brněnská Mendelova univerzita, Baronet, ČVUT, tj. ti nakladatelé, kteří vydávají ročně více než sto titulů. V tomto roce

⁶ Zdeněk Šimeček – Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, s. 404.

⁷ Svaz českých knihkupců a nakladatelů, c2009–2017, *Zpráva o českém knižním trhu 2015/16*.